УДК 027.7:303.425:001.895

ВПЛИВ СОЦІОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ НА ФОРМУВАННЯ ІННОВАЦІЙНОЇ ПОЛІТИКИ БІБЛІОТЕКИ ВИЩОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Л.В. Лисенко

У статті, розглядаються дані, отримані в результаті соціологічних досліджень, які проводилися серед користувачів бібліотеки Полтавського університету економіки і торгівлі. Висвітлюється роль соціологічних досліджень як інструменту виявлення основних напрямків розвитку бібліотеки ВНЗ.

Ключові слова: *бібліотека ВНЗ, інформаційні ресурси, електронний каталог, соціологічне дослідження, комфортність, критерій пошуку, респондент, інноваційні інформаційні технології***.**

INFLUENCE OF SOCIOLOGICAL RESEARCHES ON FORMING THE INNOVATIVE POLICY OF LIBRARY OF HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENT

L.V. Lysenko

The article deals with data obtained from sociological research, conducted among users of the library Poltava University of Economics and Trade. The article reveals the role of social research as a tool to identify the main directions of development of university libraries.

Keywords: *library of Higher Educational Institutions, information resources, electronic catalogue, sociological research, comfort, criterion of search, respondent, innovative information technologies.*

Постановка проблеми

Бібліотека вищого навчального закладу (ВНЗ) – невід'ємний компонент його інформаційно-освітнього середовища.

Головним завданням бібліотеки ВНЗ є сприяння підвищенню якості освіти шляхом надання широкого спектра інформаційних послуг, які ґрунтуються на інноваційних інформаційних технологіях.

Перспективи впровадження інноваційних інформаційних послуг бібліотеки ВНЗ мають ґрунтуватися на інформаційних потребах користувачів, інформацію про які можна отримати завдяки соціологічним методам дослідження, зокрема, опитування читацької аудиторії.

Соціологічні дослідження, які проводяться з певною періодичністю, дозволяють не лише визначити перспективи розвитку спектра інноваційних послуг бібліотеки ВНЗ, але й покращити якість уже існуючих.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Питання соціологічних досліджень знайшло широке відображення в роботах сучасних авторів, які, розглядаючи сутність соціологічного дослідження, визначають його як систему логічно послідовних методологічних, методичних та організаційно-технічних процедур для отримання наукових знань про соціальне явище, процес [7, 8, 11, 19].

Конкретні соціологічні дослідження проводяться для одержання об'єктивної інформації про різні аспекти соціальної реальності. Сформульовані висновки можуть трактуватися як із загальносоціологічної точки зору, так і з позицій спеціальних, галузевих теорій [6].

Практика систематичного проведення соціологічних досліджень застосовується в роботі бібліотек України, розпочинаючи з 1989 р., коли в Національній парламентській бібліотеці України (НПБУ) було створено соціологічну службу з вивчення читання. Це сприяло активізації республіканських соціологічних досліджень, участі в них обласних універсальних наукових бібліотек. Згодом розпочалося створення соціологічних служб у цих установах, що стало поштовхом до більш активного проведення ними самостійних соціологічних вивчень – як локальних, так і регіональних. Пізніше до цієї роботи почали долучатися фахівці книгозбірень різних рівнів [9].

За визначенням Р.А. Трофімової, бібліотечна соціологія – це міждисциплінарне знання, яке утворюється на межі бібліотекознавства і соціології, які тісно взаємодіють із культурологією, книгознавством, літературознавством, психологією, педагогікою, наукою соціальної роботи, менеджментом та маркетингом, а також багатьма галузями соціології – соціологією культури, соціолінгвістикою, соціальною психологією, соціологією читання, соціальною логотерапією, соціологією управління, соціальною конфліктологією, але автономне від усіх вищеназваних галузей та підгалузей наук про суспільство та людину [18].

Говорячи про використання соціологічних методів дослідження для підвищення якості роботи бібліотек, І.О. Іл’яєва та В.М. Маркова відзначають, що в багатьох країнах світу соціологія давно та успішно залучена до механізму управління, в тому числі, й до механізму управління бібліотеками. Вона озброює науковим знанням про суспільство, підвищує

ефективність управління, яке в сучасних умовах залежить від якості інформації, її достовірності, повноти, оперативності.

Соціологія виконує різноманітні функції (діагностичну, консультаційну, імідж-функцію тощо). Вона допомагає діагностувати стан об'єкта бібліотечного управління, який можна уявити як певну систему [3]

Із метою надання допомоги публічним бібліотекам у проведенні соціологічних досліджень було розроблено практичний посібник, в якому узагальнено досвід проведення соціологічних досліджень бібліотечної справи, викладено нові уявлення про методологію соціологічних досліджень бібліотечної справи, напрямки і проблеми бібліотечної соціології, обумовлені суспільними змінами [16].

Такий посібник, перш за все, надає значну допомогу бібліотекам, які не мають у штатному розкладі спеціаліста-соціолога, але дедалі ширше застосовують у своїй практиці соціологічні дослідження.

Усвідомлюючи те, що соціологічне дослідження є інструментом, який допомагає адаптуватися бібліотекам до швидких суспільних змін, знаходити нові підходи до обслуговування користувачів та розширювати спектр конкурентоспроможних послуг, вести соціальний діалог із користувачем, бібліотеки ВНЗ все активніше впроваджують у практику своєї роботи соціологічні методи дослідження [5, 12, 13].

Формулювання цілей статті (постановка завдання)

Метою даної статі є встановлення взаємозв'язку між регулярними соціологічними дослідженнями бібліотеки ВНЗ та політикою впровадження інноваційних технологій у галузі обробки та розповсюдження інформації, які сприяють найбільш повному задоволенню інформаційних потреб читацької аудиторії ВНЗ.

Виклад основного матеріалу

Бібліотека Вищого навчального закладу Укоопспілки „Полтавський університет економіки і торгівлі" (ПУЕТ) накопичила певний досвід проведення соціологічних досліджень.

У розділі 3 п. 3. 1. 5 „Положення про бібліотеку Полтавського університету споживчої кооперації України (ДПСЯ ПП – 9-6.2.2-106-08-09)" зазначено, що бібліотека проводить соціологічні дослідження інтересів користувачів з метою їхньої оптимізації [14].

Перші соціологічні дослідження започатковані в бібліотеці ПУЕТ 2004 р., наступні – були проведені в 2006 та 2009 рр. Соціологічні дослідження проводилися методом анкетування, тобто за допомогою опитувальних листів – анкет [17].

Динаміка вибіркової сукупності респондентів, залучених до соціологічних досліджень, що проводилися в бібліотеці ПУЕТ, та розподіл їх за категоріями, подано в *табл.*

Таблиця

Динаміка вибіркової сукупності респондентів, залучених до соціологічних досліджень (2004, 2006, 2009 рр.)

рік / категорія	2004		2006		2009	
	респонденти	%	респонденти	%	респонденти	%
усього взяли участь у анкетуванні	400	100	355	100	330	100
в т. ч. студенти денної та заочної форм навчання	395	98,75	338	95,2	318	96,3
слухачі міпк	4	1	-	-	-	-
аспіранти	1	0,25	3	0,84	-	-
викладачі	-	-	2	0,56	1	0,3
співробітники	-	-	1	0,28	-	-
не вказали	-	-	11	3,09	11	3,33

Мета соціологічного дослідження, проведеного 2004 р., – визначення потреби у певних видах електронних ресурсів, рівень володіння користувачами інформаційними технологіями.

Об’єктом дослідження стали студенти, аспіранти, слухачі Міжгалузевого інституту підвищення кваліфікації (МІПК) ПУЕТ *(табл.).*

Предметом дослідження стала бібліотека ПУЕТ у період впровадження інноваційних інформаційних технологій.

Базою дослідження стали підрозділи бібліотеки ПУЕТ – електронний читальний зал, загальний читальний зал, абонементи навчальної та наукової літератури.

У ході дослідження було висунуто такі гіпотези: електронні ресурси є важливим джерелом отримання інформації для користувачів бібліотеки ПУЕТ; користувачі бібліотеки ПУЕТ мають високий рівень володіння інформаційними технологіями; провідні позиції серед інформаційних ресурсів бібліотеки ПУЕТ займає електронний каталог.

Опитування засвідчило, що 75 % (297 респондентів) користуються послугами електронного читального залу, 25 % (103 респонденти) до послуг електронного читального залу не зверталися.

Основними причинами, з яких 25 % користувачі не зверталися до електронного читального залу, стали: дискомфорт від невміння вільно працювати з комп’ютером 11,75 % (47 респондентів), не вбачали потреби у використанні електронних інформаційних ресурсів 5,5 % (22 респондента), не знайшли потрібної інформації і перестали звертатися до електронних ресурсів 8,5 % (34 респондента).

Дослідження показало, що 60,25 % (241 респондент) зверталися до електронного каталогу. Друге місце за популярністю серед електронних ресурсів, на думку 25 % респондентів (100 опитаних), займає сайт бібліотеки, 20,5 % (82 респонденти) віддали перевагу ресурсам Інтернету, до фонду електронної бібліотеки зверталися 16,25 % (65 респондентів).

Серед причин, які заважали ефективному використанню електронних ресурсів в електронному читальному залі бібліотеки ПУЕТ, респонденти назвали незнання правил та способів пошуку в електронному читальному каталозі, порядку доступу до повнотекстових документів електронної бібліотеки та електронних комплексів віртуально-тренінгової системи 19,25 % (77 опитаних). На відсутність знань про пошукові можливості системи Інтернет вказали 14,75 % (59 респондентів).

Таким чином, отримані результати підтвердили висунуті гіпотези про те, що електронні ресурси є важливим джерелом отримання інформації для користувачів бібліотеки ПУЕТ, а провідні позиції серед інформаційних ресурсів бібліотеки ПУЕТ займає електронний каталог. Гіпотеза про те, що користувачі бібліотеки ПУЕТ мають високий рівень володіння інформаційними технологіями, підтвердилася частково, оскільки 11,75 % користувачів відчували дискомфорт від невміння вільно працювати з комп'ютером, а 14,75 % вказали на відсутність знань про пошукові можливості системи Інтернет.

За результатами дослідження було прийняте рішення щодо проведення регулярних занять зі студентами, викладачами, слухачами школи педагогічної майстерності з метою їхнього ознайомлення з можливостями електронного читального залу та порядком роботи в ньому з електронними інформаційними ресурсами, розроблено пам'ятки щодо користування комп'ютерною технікою. 2005 р. було проведено великий масовий захід „Презентація інформаційних ресурсів електронної бібліотеки". До програми масового заходу були включені конкурси, які сприяли кращому оволодінню інформаційними ресурсами бібліотеки ПУЕТ.

Навчально-науковим інформаційним центром ПУЕТ (до 22.04.2010 р. – Полтавський університет споживчої кооперації України (ПУСКУ)) було видано „Порадник для роботи з інформаційними технологіями та системами ПУСКУ", в якому викладено порядок роботи з інформаційними ресурсами, призначеними для управлінської та навчальної діяльності, дистанційної освіти [15]. Завідувачкою відділу автоматизації та електронної обробки документів В.В. Івановою розроблено методичні рекомендації щодо самостійної роботи студентів з електронними ресурсами для студентів усіх спеціальностей „Інноваційні технології в інформаційному забезпеченні навчального процесу" [4].

Соціологічне опитування 2006 р. „Якість обслуговування в бібліотеці" ставило на меті дослідження критеріїв привабливості бібліотеки для читачів, рівень володіння користувачами

пошуковим апаратом електронного каталогу (ЕК), потреби користувачів ПУЕТ у навчальних відеоматеріалах.

Дослідження „Якість обслуговування в бібліотеці" мало підтвердити гіпотези: бібліотека приваблює користувачів широким спектром інформаційних послуг та гарними матеріально-технічними умовами; користувачі бібліотеки ПУЕТ мають високий рівень володіння інформаційними технологіями; для візуалізації навчального процесу користувачі бібліотеки потребують навчальних відеоматеріалів.

До опитування було залучено 355 респондентів *(табл.).* 45 % (158 опитаних) користувалися послугами бібліотеки від 2-х до 6-ти років, 35 % (124 опитаних) користувалися послугами бібліотеки від 1-го до 2-х років, 20 % (73 опитаних) користувалися бібліотекою менше року.

На питання „Що приваблює Вас у бібліотеці ?" 36,05 % (128 респондентів) обрали електронний каталог, 30,42 % (108 респондентів) обрали фонд електронної бібліотеки, 21,40 % (76 респондентів) приваблює гарний книжковий фонд, а 12,11 % (43 респонденти) відзначили довідковий апарат бібліотеки університету, який складається з фонду довідкової літератури та системи каталогів і картотек.

Отже, електронний каталог і 2006 р. залишався найпривабливішим електронним ресурсом бібліотеки. Порівняно з 2004 р., на 5,5 % зросла популярність електронної бібліотеки.

Оцінка умов, створених для роботи в бібліотеці – освітлення, зручність робочих місць, оформлення інтер'єру, тиша, чистота та порядок дістали високу оцінку користувачів. Освітлення дістало оцінку "добре" у 77 % респондентів (274 опитаних), зручність робочих місць на „добре" оцінили 59 % респондентів (209 опитаних), оформлення інтер'єру як „добре" оцінили 77 % респондентів (274 опитаних), чистоту та порядок в бібліотеці на „добре" оцінили 89 % респондентів (316 опитаних).

Дослідження питання про критерії пошуку найчастіше використовували при підборі літератури в електронному каталозі: "рубрика", "заголовок" чи "автор" виявило, що найбільша кількість опитуваних надає перевагу критерію "заголовок" – 244 студенти (69 %). Критерій "автор" використовують 109 студентів (30,1 %) і найменша кількість опитуваних користуються критерієм "рубрика" – 43 студенти (12 %).

Причинами, з яких не використовується критерій "рубрика", були названі такі: "вистачає критерію *заголовок*" 3 опитуваних (8,5 %); більш зручніше для мене користуватися критерієм "автор" – 5 студентів (1,4 %); немає необхідності, завжди знаходжу літературу за критеріями "заголовок" та "автор" – 7 студентів (2 %); не вмію користуватися – 7 студентів (2 %); не зручно – 2 студенти (0,6 %).

Невисока кількість звернень до пошукового критерію „рубрика” засвідчила те, що більшість користувачів не володіють методикою тематичного пошуку, оскільки рубрики формують тезаурус – спеціально створений словник, котрий базується на штучній мові, призначеній для відображення змісту документів і запитів користувачів з метою їхнього подальшого пошуку в автоматизованих інформаційних системах (АІС) у тому числі – автоматизованих інформаційно-бібліотечних системах (АІБС) [1].

Щодо формування електронної бази навчальних відеоматеріалів, то 46,8 % (166 респондентів) визнали необхідність її створення, 21,7 % (77 респондентів) вважали, що відеоматеріали для навчання не знадобляться, 31,5 % (112 респондентів) не могли визначитися з потребою у фонді відеодокументів.

За результатами дослідження, 2006 р. в бібліотеці ПУЕТ розпочали роботу, спрямовану на те, щоб пошуковий критерій „рубрика” став більш зручним для користувача. В бібліотеці було створено робочу групу, до якої увійшли фахівці відділу комплектування та обробки літератури, інформаційно-бібліографічного відділу, відділу автоматизації та електронної обробки документів. Вони ознайомилися з досвідом створення Тезауруса Національною парламентською бібліотекою України й розпочали роботу над удосконаленням тезауруса бібліотеки ПУЕТ. Удосконалення Тезауруса полягало у встановленні вершинних, ширших, родових, збірних, вужчих термінів, вилучення синонімів, встановлення базових відношень у тезаурусі.

У результаті проведеної роботи, пошук за рубриками став більш уніфікованим і зрозумілішим для користувачів. 2009 р. самостійний тематичний пошук за критерієм рубрика здійснювали вже 20 % (66 респонденти), що на 8% більше, ніж 2006 р.

Результати опитування 2006 р. було закладено в основу проекту зі створення нового структурного підрозділу – медіатеки, який було реалізовано 2009 р.

Дослідження 2009 р. “Студент вишу – користувач бібліотеки” мало на меті визначення реального стану і виявлення шляхів та напрямків удосконалення системи обслуговування користувачів ПУЕТ на основі вивчення їхніх динамічно зростаючих інформаційних потреб. У ході дослідження були висунуті такі гіпотези: навчання є основним мотивом звернення до бібліотеки ПУЕТ; основною конкурентною перевагою бібліотеки ПУЕТ є універсальність та повнота фондів; заходи, які були прийняті в результаті попередніх соціологічних досліджень, значно підвищили інформаційну культуру користувачів.

До опитування було залучено 330 респондентів *(табл.)*, з яких: 13,6 % (45 опитаних) користувалися бібліотекою менше року, 45,5 % (150 опитаних) були користувачами бібліотеки від 1 до 3 років, 40,9 % (135 опитаних) користувалися бібліотекою ПУЕТ від 3 до 5 років.

На сформульоване запитання „Що спонукає Вас звертатися до бібліотеки ?” найбільша частина респондентів 87,3 % (288 опитаних) обрали варіант „навчання”; на другому місці 17,3 % (57 опитаних) – варіант „науково-дослідна робота”, 12,8 % (42 опитаних) спонукає звертатися до бібліотеки ПУЕТ інтерес до ресурсів мережі Internet.

Таким чином, гіпотеза про те, що навчання є основним мотивом звернення до бібліотеки ПУЕТ, підтвердилася, тобто, читання для користувачів бібліотеки ПУЕТ є продовженням навчального, дослідного процесу або освітньої діяльності [2].

Щодо критеріїв привабливості інформаційних ресурсів університетської бібліотеки, думки респондентів розподілилися таким чином: 52,7 % респондентів університетська бібліотека приваблює універсальністю фонду та його повнотою; можливість користування фондом електронної бібліотеки університету приваблює 33,0 %; можливістю користування ресурсами мережі бібліотека Internet 30,0 %; зручним режимом роботи та зручним знаходженням неподалік від місця проживання або навчання бібліотека ПУЕТ приваблює 27,3 %. Отримані дані свідчать про те, що бібліотека університету приваблює користувачів як інформаційний центр, фонди якого дозволяють задовольняти різноманітні інформаційні потреби користувачів.

Дослідження рівня популярності інформаційних ресурсів серед користувачів бібліотеки ПУЕТ засвідчило, що провідні позиції серед інформаційних ресурсів продовжує займати електронний каталог 78,48 %, другу позицію займає Інтернет – 56,06 %, фонд електронних повнотекстових документів (підручники, посібники, навчально-методичні комплекси, методичні рекомендації, тексти лекцій, статті тощо) зайняв третє місце, його обрали 38,79 % респондентів, сайт бібліотеки посів четверту позицію – 23,33 % респондентів.

Звісно, Інтернет надає доступ до більш різноманітної інформації, ніж фонд повнотекстових документів окремо взятої електронної бібліотеки, але робота в Інтернеті потребує певних пошукових умінь користувача, тому вона вимагає від працівників бібліотеки пожвавлення роботи з вебліографії – складання рекомендаційних списків сайтів як засобу орієнтації в електронних ресурсах.

Відповідаючи на запитання щодо труднощів, які виникають під час пошуку інформації в електронному каталозі бібліотеки, лише 1,52 % опитаних відзначили певний дискомфорт від невміння користуватися комп’ютером. Цей показник значно знизився, адже 2004 р. дискомфорт від невміння користуватися комп’ютером відзначили 11,75%. Натомість 86,36 % респондентів відзначили труднощі формулювання пошукового запиту.

Проблеми з формулюванням пошукового запиту в більшості користувачів виникли внаслідок введення в роботу бібліотеки нового програмного забезпечення Absotheque Unicode, пошукові можливості якого відрізняються певними нюансами від попередньої програми Liber Media, тому перед працівниками бібліотеки стоїть питання про розробку нових методичних

рекомендацій, щодо здійснення пошуку в електронному каталозі, посилення консультаційної роботи бібліографів.

Основною точкою доступу до електронного каталогу бібліотеки 83,3 % користувачів визначили комп'ютери, що знаходяться в електронних читальних залах. Це говорить про достатню технічну оснащеність університетської бібліотеки. 16,7 % мають доступ до інформаційних ресурсів бібліотеки університету з домашнього комп'ютера через сайт бібліотеки.

Таким чином, соціологічні дослідження, які проводилися в бібліотеці ПУЕТ з певною періодичністю, дозволили виявити основні напрямки впровадження інноваційних інформаційних технологій та з'ясувати лояльність користувачів щодо тих чи інших новацій у роботі бібліотеки. Ще одним позитивним наслідком соціологічних досліджень в університетській бібліотеці є те, що вони дозволяють швидко реагувати на ті чи інші проблеми, які виникають у читачів, та оперативно усувати їх .

З огляду а результати соціологічних досліджень 2004, 2006, 2009 років, бібліотека ПУЕТ перетворюється на інформаційний центр, який надає користувачам доступ до власно створених продуктів (фонд електронної бібліотеки, фонд електронних комплексів віртуально-тренінгової системи тощо) та ресурсів мережі Інтернет, баз даних наукових та навчальних видань.

Деякі з сучасних дослідників розглядають бібліотеку не лише як інформаційний центр, але й як соціально-комунікаційну структуру або ж як центр спілкування [10], тому наступні соціологічні дослідження, які будуть здійснюватися працівниками бібліотеки, мають виявити недоліки й переваги бібліотеки як комунікаційного центру.

Використана література

1. Вилегжаніна Т.І. Лінгвістичне забезпечення для створення уніфікованого пошукового образу та пошукового запиту документа [Електронний ресурс] / Т.І. Вилегжаніна. – Режим доступу : http://library.kr.ua/conference/vylegzhanina.html.
2. Гусева Л.Н. Читатель и пользователь: метаморфоза чтения в электронном мире / Л.Н. Гусева // Библиотечное дело. – 2004. – № 2. – С. 2–5.
3. Ильяева И.А. Использование социологических методов исследования для повышения качества работы библиотек / И.А. Ильяева, В. Н. Маркова // Библиотековедение. – 2009. − № 4. – С. 119−125.
4. Іванова В.В. Інноваційні технології в інформаційному забезпеченні навчального процесу: методичні рекомендації /В.В. Іванова. – РВВ ПУСКУ, 2003. – 43 с.

5. Колесникова Т. Сучасна бібліотека вищої школи очима студентів : за результатами соціологічного дослідження / Т. Колесникова // Вісник Книжкової палати. – 2009. – № 7. – С. 26–30.

6. Конспект лекцій з дисципліни «Соціологія», для спеціальності «Фінанси», напряму підготовки «Фінанси і кредит», спеціальності «Економіка підприємства», напряму підготовки «Економіка підприємства»; спеціальності «Оподаткування», напряму підготовки «Фінанси і кредит»; спеціальності «Облік і аудит», напряму підготовки «Облік і аудит» / укладачі : В. К. Коробов, М. Е. Фролова, Л. А. Владимирова. – Херсон : Херсонський національний технічний університет, 2008. – 149 с.

7. Кузьменко Т.М. Соціологія : навч. посібник / Т. М. Кузьменко. – К. : ЦУЛ, 2010. – 320 с.

8. Лукашевич М.П. Соціологія : загальний курс : підручник / М. П. Лукашевич, М.В. Туленков. – К. : Каравела, 2008. – 408 с.

9. Любаренко Л. Інформаційно-аналітичному бюлетні „Соціологічні дослідження в бібліотеках" – 15 років [Електронний ресурс] / Л. Любаренко // Соціологічні дослідження в бібліотеках : інформаційно-аналітичний бюлетень. Вип. 33. – К., 2008. – Режим доступу : http://profy.nplu.org/!site/files/500/socbul33.doc. – Заголовок з екрану.

10. Мухамед'яров Н. Бібліотека як соціально-комунікаційний центр формування здорового способу життя [Електронний ресурс] / Н. Мухамед'яров. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/VKP/2010_6/V_6_10/st_7_10.pdf. – Заголовок з екрану.

11. Павліченко П. П. Соціологія : навч. посібник / П. П. Павліченко, Д. А. Литвиненко. – К. : Лібра, 2000. – 256 с.

12. Петрицька В. Комфортність обслуговування очима користувачів / В. Петрицька // Бібліотечний форум України. – 2010. – № 1. – С. 32–36.

13. Петрицька В. Роль наукових досліджень в управлінні інноваційними процесами в бібліотеках / В. Петрицька // Бібліотечний форум України. – 2007. – № 4. – С. 2–5.

14. Положення про бібліотеку Полтавського університету економіки і торгівлі (ДПСЯ ПП –9-6.2.2-106-08-09) / ПУЕТ Науково-методичний центр управління якістю освітньої діяльності. – Полтава, 2009. – 10 с.

15. Рогоза М. Є. Порадник для роботи з інформаційними технологіями та системами ПУСКУ / М. Є. Рогоза, Є. І. Івченко, М. О. Недаєва. – Полтава : РВВ ПУСКУ, 2008. – 53 с.

16. Сикевич З. В. Социологическое исследование : практическое руководство / З. В. Сикевич. – СПб. : Питер, 2005. – 320 с.

17. Стеченко Д. М. Методологія наукових досліджень : підручник / Д. М. Стеченко, О. С. Чмир. – 2-ге вид., перероб. і доп. – К. : Знання, 2007. – 317 с.

18. Трофимова Р. А. О состоянии и перспективах отечественной библиосоциологии [Електронний ресурс] / Р. А.Трофимова. – Режим доступу : http://libconfs.narod.ru/2004/s9/s9_p47.htm. – Заголовок з екрану.

19. Черниш Н. Й. Соціологія : підручник за рейтингово-модульною системою навчання / Н. Й. Черниш. – К. : Знання, 2009. – 468 с.